Cristinel *MUNTEANU*

EXERCIȚII DE STIL PE TEMĂ DISCURSULUI REPETAT

0. Pornind de la Hegel, care spunea despre Aristotel că acesta era omul capabil să vadă tot universul într-o scoică, adică să descopere toate universaliile, E. Coșeriu afirmă că este suficient să studiezi un singur fapt lingvistic (de pildă, fonemul) pentru a vedea în acest fapt tot limbajul și prin limbaj „tot omul și toate posibilitățile creatoare ale omului”[1]. Vom încerca, așadar, să particularizăm teza coșeriană de mai sus la problematica discursului repetat, referindu-ne, în special, la acele forme care nu țin de competența idiomatică[2]. Ca ilustrare, în ceea ce privește modificările enunțurilor aparținând discursului repetat, ne vom ocupa de un singur citat: „*Le style c'est l'homme même*”. Așadar, vom înfățișa variațiuni pe aceeași temă (într-un studiu de caz aparte).

1. Pentru Eugeniu Coșeriu, *discursul repetat* „cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»”[3]. Ca procedeu, acesta se opune tehnicii libere a discursului, întrucât elementele sale nu sunt comutabile în domeniul lor specific. În schimb, combinațiile lor, adică unitățile discursului repetat[4], adesea „corespund funcțional unor unități de diferite niveluri ale tehnicii libere și sunt comutabile cu acestea, drept pentru care pot fi considerate ca unități «neanalizabile» ale aceleiași tehnici”[5]. Totuși anumite forme ale discursului repetat (citatele celebre și proverbele, wellerismele) nu aparțin tehnicii idiomatice.

În vorbire, tehnica liberă se împletește cu discursul repetat, ceea ce rezultă putând fi comparat cu „un fel de pictură cu *colaj* simultan”[6]: „în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alți pictori”[7].

2. Discursul repetat, în special citatul (literar sau de alt tip) poate fi variat parțial, făcându-se în continuare

BDD-A20623 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:02:15 UTC)

aluzie la textul din care a fost extras. În anumite situaţii, „aluzia la text se configurează, tocmai, ca *imitaţie parodică* [s.n. – *C.M.*] a unei opere literare”[8]. De altfel, prin modificările aplicate oricărui tip de discurs repetat (fie locuţiune, fie citat), „înţelegem că expresia nouă este o aluzie tocmai la cea veche”[9].

2.1. În această privinţă, precizăm că baza teoretică a studiului modificărilor formale ale discursului repetat a fost pusă la punct, în lingvistica românească, de către cercetătorul ieşean Stelian Dumistrăcel, specialist în frazeologie[10]. Domnia Sa consideră, pe drept cuvânt, că modificările pe care le suferă acest tip de enunţuri pot fi grupate în cele patru „figuri de construcţie” semnalate drept „solecisme” de Quintilian în *Arta oratorică* (I. 5, 39-41): *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea) şi *transmutatio* (permutarea)[11]. Le ilustrăm, pentru familiarizare, cu câteva expresii şi dictoane latineşti: 1. *suprimarea* – apare, de pildă, atunci când, în diverse contexte, e destul să se spună doar *verba volant* sau, după caz, numai *scripta manent*, suprimându-se la stânga ori la dreapta dictonul *verba volant, scripta manent*; 2. *adăugarea – homo homini lupus (est)* a devenit în Evul Mediu *homo homini lupus, femina feminae lupior, clericus clerico lupissimus*; 3. *substituirea* – formula lui Plaut, *homo homini lupus est*, se schimbă la diverşi clasici în *homo homini* ***deus*** *est* (Caecilius) sau *homo* ***res sacra*** *homini* (Seneca); 4. *permutarea – ubi bene, ibi patria* a fost inversată de naţionalişti: *ubi* ***patria,*** *ibi* ***bene***. Toate tipurile de modificare se reduc la acestea patru: nu există mai multe (sunt universale), după cum există doar patru puncte cardinale.

Evident că în vorbire se întâlnesc şi situaţii mixte (aşa-numitele figuri „cameleonice”, cum le numesc cei din Grupul μ), cazuri de combinare a figurilor de mai sus, tot astfel cum, în geografie, ne orientăm dând coordonate precum N-V, S-E, N-N-V etc. Oferim, spre exemplificare, un context în care vom recunoaşte o adăugare, o suprimare şi o substituire. Un orator al Revoluţiei Franceze, vorbind în Adunarea Constituţională din 1789 despre duşmanii politici, rosteşte: „*Catilina* est aux portes, et l'on délibère” (Catilina e la porţi[le oraşului] şi se deliberează)[12]. Rezultatul este o interferenţă între *Hannibal ante / ad portas* şi alt citat latin, mai puţin celebru, *Dum Roma deliberat, Saguntum perit* (În timp ce Roma deliberează, Saguntul piere [se pare că formula originară, aparţinându-i lui Titus Livius, este: *Dum Romae consulitur, Saguntum expugnatur*]), referindu-se tot la Hannibal, care a cucerit Saguntul în anul 219 î.Hr. Catilina este tipul conspirativ; în consecinţă, republica franceză era ameninţată de comploturi şi nu de forţe armate.

2.2. Formele discursului repetat care corespund unor texte întregi (sau unor fragmente de texte cu sens complet), cum sunt citatele, proverbele şi wellerismele, sunt considerate de Eugeniu Coşeriu „tradiţii literare [e vorba de „literatură” în sens larg, adică deopotrivă morală, ideologie etc., n.n. – *C.M.*] inserate în tradiţia lingvistică”, cuvenindu-se a fi studiate de lingvistica textului. Ele devin tradiţii lingvistice, întrucât contribuie la construirea unor noi discursuri / texte / acte lingvistice.

BDD-A20623 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:02:15 UTC)

Putem afirma, în consecință, că citatele celebre (ca și operele din care provin) reprezintă bunuri culturale ce aparțin întregii umanități. Și ele pot fi utilizate ca atare, în formulă originară (citatul exact), sau pot fi modificate, conform tipologiei de mai sus (*quadripartita ratio* a lui Quintilian). De asemenea, modificările se pot face direct pe original, în limba căreia îi aparține formula, sau în traducere, dar într-un context verbal realizat, bunăoară, în limba română; ceea ce demonstrează încă o dată că aceste forme trebuie studiate de lingvistica textului.

3. Cea mai faimoasă (și, probabil, cea mai lapidară) definiție a stilului, aparținându-i naturalistului și scriitorului francez George-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788), este *Le style c'est l'homme même*[13], cel mai adesea întrebuințată fără termenul *même* (suprimare). Ideea în sine, anume că stilul este expresia unei individualități, nu este nouă, căci, într-o formulare asemănătoare (sentință), poate fi descoperită la mimograful latin Publilius Syrus: *Sermo imago animi est: vir qualis, talis est oratio* („Vorba este imaginea sufletului: cum e omul așa e și discursul")[14].

Ca orice clișeu arhicunoscut, și formula lui Buffon a fost supusă modificărilor de tot felul (cele mai frecvente fiind substituirile), în spatele acestora aflându-se dorința de a-i contesta adevărul exprimat, nevoia de a-l corecta sau de a-l particulariza în funcție de contextul în care se purta discuția; desigur, uneori transpare și intenția ludică. Așa se face că formula a fost „atacată" chiar pe terenul limbii franceze. De pildă, Remy de Gourmont, punând în relație gândirea cu stilul în literatură, ajunge să-l înlocuiască pe acesta cu gândirea, căci amprenta pe care o lasă omul într-o operă intelectuală este cea din urmă: «Le signe de l'homme dans l'œuvre intellectuelle, c'est la pensée. *La pensée* est l'homme même. Le style est *la pensée* même»[15]. Este, după cum se observă, o dublă substituire.

Tot o substituire pe enunțul canonic aflăm la Benedetto Croce. Apreciind că „imixtiunea" femeilor în literatura modernă se datorează caracterului de „confesiune" pe care l-a căpătat aceasta („bărbații s-au efeminat puțin din punct de vedere estetic; și un simptom al efeminării lor e lipsa de pudoare în a-și etala mizeriile..."), filozoful italian vede în femei „ființe prin excelență afective și practice, care, așa cum subliniază când citesc cărți de poezie tot ceea ce se potrivește cu propriile lor aventuri și nefericiri personale sentimentale, tot astfel se simt în largul lor când sunt invitate să-și descarce sufletul". Și adaugă: „Nici lipsa de stil nu constituie pentru ele o preocupare, căci așa cum s-a spus în mod subtil: «Le style, ce n'est pas *la femme*»"[16].

Într-o altă ordine de idei și într-un alt context (românesc, ca toate cele care urmează), I. L. Caragiale se găsește în opoziție cu B. Croce. În narațiunea *Om cu noroc!*, povestitorul primește o scrisoare de la o oarecare familie Guvidi și, recunoscând exprimarea doamnei Guvidi, afirmă: „Stilul e *femeia*… Grațioasă doamnă Guvidi! Îi cunosc scriptura și dictonul favorit [*où il y a de la gêne, il n'y a pas de plaisir*, n.n. – *C.M.*], pe care îl spune așa de des și cu o atât de fermecătoare clipire în ochi!".

Dar o modificare a citatului, ca *immutatio*, poate fi întâlnită mai înainte la Vasile Alecsandri. În *Istoria unui galbân și a unei parale*, problema stilului este

BDD-A20623 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:02:15 UTC)

înlocuită cu chestiunea financiară, după cum reiese din replica galbenului olandez: „D. Buffon, naturalistul francez, au zis că: stilul arată omul; eu zic că: *buzunarul* arată omul. El este cea mai sigură caracteristică a firei, a patimelor şi a moralului său. De pildă, buzunarul unui cheltuitor este spart; punga unui zgârcit e făcută din materie groasă şi trainică şi e legată cu nouăzeci şi nouă de noduri...".

Şi alte spirite rafinate din cultura noastră s-au „jucat" cu celebra sintagmă. Tudor Vianu, definind stilul drept: „unitatea structurii artistice într-un grup de opere raportate la agentul lor, fie acesta artistul individual, naţiunea, epoca sau cercul de cultură", face următoarea remarcă: „«Le style c'est l'homme», spune Buffon şi ar fi putut adăuga că [stilul] este *naţiunea, epoca* sau *cercul de cultură* căreia opera îi aparţine"[17].

Evident că şi în textele româneşti modificarea enunţului se poate face direct pe original şi nu în traducere. Justificându-şi explicaţiile în manieră atrăgătoare din dicţionarul său de expresii celebre, I. Berg declară în prefaţă: „Parafrazându-l pe Buffon, putem spune că *le style c'est l'âme*; şi în paginile acestui dicţionar vibrează într-adevăr sufletul unei epoci, sufletul luminos al unor oameni luminaţi, fiecare cu specificul, cu zestrea, cu talentul lui. Prin urmare, nici stilul nu poate fi acelaşi pentru toţi"[18].

Vom trata în final cea mai rară dintre figurile de construcţie quintiliene: *transmutatio* (permutarea). Într-un scurt eseu intitulat chiar *Omul e stilul*, Nicolae Manolescu inversează formula lui Buffon pentru a dovedi că şi reciproca este valabilă: „Şi anume că dacă scrisul exprimă pe cel care scrie, la rândul lui, cel care scrie ia cu timpul chipul scrisului său"[19]. Demonstraţia se face în jurul lui G. Călinescu, despre care se afirmă că şi-a creat mai întâi un stil, pentru ca apoi personalitatea lui să-l copieze. Mai mult decât atât, adaugă Manolescu, „*omul e stilul* şi din unghiul lecturii. Ce ştim noi despre omul Eminescu este o proiecţie a stilului lui: melancolia, romantismul, patosul, langoarea. [...] Ne-am făurit despre poetul naţional o imagine pe care o datorăm versurilor lui învăţate din clasele primare"[20].

4. Având un grad mare de generalitate şi bucurându-se de autoritatea unor personalităţi cu renume, citatele celebre sunt „mai universale" (dacă se poate spune aşa) decât celelalte forme ale discursului repetat, chiar şi decât proverbele, întrucât pot fi întrebuinţate cu limba proprie, în original, în texte realizate în alte limbi. Modificările lor reprezintă privilegiul minţilor creatoare, înzestrate cu *enérgeia*, ce depăşesc modelul învăţat (tradiţia), deşi, după cum afirmă neîncetat Coşeriu, faptul care suprimă o tradiţie este în acord cu tradiţia însăşi. Dar mai merită subliniat un aspect: modificările în sine nu reprezintă nimic, atâta timp cât nu este redat şi contextul care le motivează, iar contextul este românesc, creat de români. Aşadar, şi în privinţa utilizării sau modificării enunţurilor, aparţinând discursului repetat, cultura rămâne universală ca obiect şi naţională prin subiect (E. Coşeriu).

BDD-A20623 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:02:15 UTC)

NOTE

[1] Eugeniu Coşeriu, *Universul din scoică* (interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Şleahtiţchi şi Nicolae Leahu), Editura Ştiinţa, Chişinău, 2004, p. 50.

[2] La Coşeriu, *competenţa idiomatică* se referă la cunoaşterea unei limbi (cf. sp. *idioma* 'limbă') şi nu la cunoaşterea privind expresiile idiomatice, cum se înţelege, de exemplu, în scrierile cercetătoarei Gertrud Greciano, prin termenul *compétence idiomatique*.

[3] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, Editura ARC, Chişinău, 2000, p. 258.

[4] Este cazul expresiilor şi al locuţiunilor sau, cu un singur termen, al frazeologismelor, considerate de Th. Hristea echivalente reale sau potenţiale ale cuvintelor.

[5] *Ibidem*, p. 261.

[6] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, Iaşi, 1994, p. 55 (prelegerea *Arhitectura şi structura limbii*).

[7] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, Editura ARC, Chişinău, 2000, p. 259.

[8] *Ibidem*.

[9] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, Iaşi, 1994, p. 56.

[10] O analiză a acestor tipuri de modificări urmăreşte şi lucrarea lui Liviu Groza, *Dinamica unităţilor frazeologice în limba română contemporană*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005.

[11] Vezi Stelian Dumistrăcel, *Repeated Discourse as a Means of „Contact" and Manipulation in Journalistic Discourse*, în vol. *Limba şi vorbitorii*, Editura Arvin-press, Bucureşti, 2003, p. 217-237.

[12] Extras din Gh. N. Dragomirescu, *Dicţionarul figurilor de stil*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1995, p. 69.

[13] Buffon a rostit aceste cuvinte în discursul său de recepţie la Academie, în anul 1753: *Discours sur le style*; cf. I. Berg, *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Editura Vestala, Bucureşti, 2003, p. 197.

[14] Publilius Syrus, *Sententiae / Maxime* (ediţie bilingvă, traducere, studiu introductiv, note şi comentarii de Traian Diaconescu), Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2003, p. 135.

[15] Remy de Gourmont, *Problème du style*, Mercure de France (seizième édition), Paris, 1938, p. 154.

[16] Benedetto Croce, *Breviar de estetică. Estetica in nuce*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 169.

[17] Tudor Vianu, *Stilul*, în *idem*, *Studii de stilistică*, E.D.P., Bucureşti, 1968, p. 31. Tot o adăugare (*adiectio*) identificăm şi în titlul articolului scris de I. Isarova, *Stilul înseamnă omul şi timpul*, în „Contemporanul", nr. 16, 1961, p. 3.

[18] I. Berg, *op. cit*., p. 9.

[19] Nicolae Manolescu, *Omul e stilul*, în *idem*, *Lectura pe înţelesul tuturor*, Editura Aula, Braşov, 2003, p. 249.

[20] *Ibidem*, p. 250.

BDD-A20623 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:02:15 UTC)